

Виздрик В. С.

<https://orcid.org/0000-0001-5427-5825>

DOI: 10.33402/obv.2024-213-222

Розділ 13. ІМПЕРСЬКІ КОНЦЕПТИ РОСІЙСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

The ideology of the «Russkiy mir» as an informational component of Russian aggression against Ukraine was born in the 1990s, at the initial stage it has a theoretical, even utopian character, and manifested itself in an aggressive form at the beginning of the 21st century. This ideology has a supranational character, its sphere of cultural realization includes Ukraine, Belarus (sometimes Moldova and Kazakhstan). It opposes the collective West, identifies itself as a spiritual center, imbued with a narrative about common history, culture and religion, acts as a tool for the popularization of the Russian language and culture, where a special role is assigned to the Russian Orthodox Church. The Russian government is increasingly using ideological propaganda as a weapon to increase anti-Western sentiment among its citizens and intimidate its Western neighbors.

The Russian Federation spends enormous resources on supporting and spreading pro-Russian narratives among Europeans through a network of international exchanges and ties with universities, local right-wing, left-wing or simply pro-Russian mass media, political parties, the Russian church, a number of experts from universities, think tanks or simply journalists who position themselves as experts on Russia / Ukraine issues.

Щоб реалізувати свої геополітичні амбіції, росія вдається до використання методів «м'якої сили» для маніпулювання громадською думкою. Україні, щоб протистояти цьому інформаційному тиску з боку агресора, потрібний глибокий та всебічний аналіз феномену «русского мира», який має вплив на масмедіа, український політикум, культурне середовище і несе загрозу для державності та суспільства. Сьогодні ідеологічна складова російської агресії, її сутність та методи мають підлягати детальному аналізу, що може допомогти нам уникнути помилок і прорахунків у державній політиці та стати ключовим фактором перемоги не лише в інформаційній, а й у військовій сфері.

У сучасному світі ідеологія є базовою формою державотворення і визначальним чинником для розвитку суспільства. Нехтування ідеологічними основами призводить до руйнації державного устрою, а інколи і до зникнення самої держави.

Виздрик Віталій Степанович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Виздрик В. С., 2024.

Звертаємо увагу на створення ідеологічної складової сучасної росії, яка на початку 90-х років ХХ ст. розпочала проводити демократичні реформи, будувати ринкові відносини, впроваджувати культурні зміни, але так і не зуміла втілити їх у життя, тому що імперське минуле гальмувало розвиток свободи та народовладдя, яке для більшості громадян росії не було основоположним поняттям. Збереження федеративного устрою держави політична еліта вбачала в авторитарному контролі багатонаціональних регіонів росії. Не дивно, що забезпечення демократичних цінностей на таких ідеологічних засадах виявилось утопією, як і комуністична ідеологія часів СРСР, що спричинила ідеологічний вакуум та створила нову ідеологію під назвою «русский мир», основою якої є російський націоналізм, що базується на ностальгії за російською імперією та Радянським Союзом. Яскравим підтвердженням цього є їхня державна символіка, де поєднано гімн СРСР та герб і прапор царської росії, цей сурогат мав підтвердити велич імперських та радянських часів.

Доктрина «русского мира» стала основою для експансіоністської політики путінської росії, яка зародилася на тлі економічних потрясінь 1990-х років у колі російських інтелектуалів. На факультеті іноземних мов у МДУ в 1994 році була створена кафедра «Порівняльного вивчення національних літератур і культур», базовою дисципліною якої був предмет «русский мир», основна увага зосереджувалася на «российской цивилизации», яка згодом набула загальноросійського значення, в результаті чого виникли три поняття: цивілізація, східне християнство і «русский мир». Один із ідеологів цієї концепції П. Щедровицький наполягав на тому, що всі, хто говорять російською мовою, незалежно від національності, громадянства та їхньої власної волі є потенційними громадянами рф. Ідеологема «русского мира» використовує у своїй риториці шовіністичні, расистські, ксенофобські ідеї та заклики, метою яких є насильницьке розширення імперського простору під приводом особливої цивілізаційної місії. Для обґрунтування претензій на глобальне панування було сконструйоване вчення, яке позиціонує її як захисника православної духовності від «західних цінностей» (Волкова, 2016).

У формуванні сучасного варіанта гібридної ідеології «русского мира» активну участь бере РПЦ. Її глава К. Гундяєв вважає, що ядром «русского мира» є росія, Україна, Білорусь, а церква

називається російською не за етнічною ознакою. Ця назва вказує на те, що РПЦ виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину. Звідси випливає, що Україна не може бути самостійною державою, українців та білорусів не існує, бо вони – частини російського народу, а росія є «духовною цивілізацією», що веде боротьбу зі «світовим злом Заходу... (пер. Авт.)» (*Выступление, 2009*).

У російських політичних колах період існування СРСР сприймається як «золота епоха», а крах СРСР – «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття» (*Мищенко, 2022*). Ідея «повернення колишньої величі СРСР» є одним із ідеологічних постулатів політикуму рф, який мав би забезпечити великодержавні амбіції влади, про що пише російський аналітик А. Кольєв: «Завдання російської національної ідеології – сформувати програму переходу від нинішнього морокового стану країни до нової імперії... (пер. Авт.)» (*Рашизм і фашизм: знайдіть дві відмінності, 2022*). Імперська ідеологія на сьогодні є синтезом комуністичної ідеології російського православ'я, євразійства та національно-консервативних ідей, сучасне російське суспільство не скеровано на модернізацію та культурний розвиток, а звернене до минулого, в якому панує агресія, де не шкодують ні своїх, ні чужих.

З розпадом СРСР та припиненням існування військово-політичного блоку Варшавського договору здавалося, що протистояння в період холодної війни між Сходом і Заходом залишилося в минулому і світ вступив у новий період, в якому немає місця протистоянню на глобальному рівні. Оскільки росія стала на шлях демократичного розвитку, то й причин для глобального антагонізму вже не мало би бути. Однак через тридцять років стало очевидним, що подібні очікування були ілюзією, а людство фактично знову опинилося в стані нової світової війни, так звана «путінська ідеологія», яка презентувала себе на світовій арені як державу свободи особистості, миру та демократичних цінностей, а виявилось, нічого спільного з цими цінностями не мала, тому період холодної війни зараз сприймається як епоха відносної стабільності.

Сучасною державною ідеологією рф є ідеологема під назвою «русский мир», що є формою етнорасового релігійного фундаменталізму, який протистоїть західній цивілізації, що повністю копіює нацистську ідеологію.

Аналізуючи цей ідеологічний штамп, Я. Грицак стверджує, що «...головна різниця України і Росії полягає не так в мові, хоча мови різні, не так в релігії, хоча релігії теж різні, як у політичних традиціях, стосунках між державою і суспільством. Міф «русского мира» маскує велику російську невдачу, що росія так і не змогла модернізуватися» (Грицак, 2022).

Від середини 2000-х років концепція «русского мира» поступово стала одним із основних векторів у зовнішній політиці Кремля. Один із владних ідеологів В. Сурков, який займався впровадженням цієї доктрини в життя, наголошував: «Для мене що таке "русский мир"? Це всюди, де люди говорять і думають російською. Це там, де, можливо, вони не говорять і не думають російською, але де вони дуже поважають російську культуру. Там, де вони бачать у російській моделі національного розвитку альтернативу для того, що у них є вдома. Там, де люди бояться російської зброї...(пер. Авт.)» (Архітектор, 2022).

Сучасна російська ідеологія, як і німецька ідеологія націонал-соціалізму, використовувала риторичку політичного консерватизму, основною ознакою якої є зовнішня експансія. На думку політичного експерта М. Міщенка, «Агресивні дії Радянського Союзу на міжнародній арені були інструментом утвердження і поширення комуністичної ідеології, але в росії все відбувається навпаки – за відсутності повноцінної ідеології сама по собі агресія стає ідейним стрижнем, на якому тримається російське суспільство, а вся ідеологія спрямовується на обґрунтування і виправдання агресії (у тому числі й необхідністю "боротьби за мир")» (Мищенко, 2022).

Основні постулати цієї ідеології базуються на романтизації війни, культу лідера, євразійського простору, а суспільство є заручником державної політики, де агресія стає самоціллю, яку неможливо зупинити, наївне бачення мають ті, хто сподівається на мирне вирішення питання війни.

В основі цієї ідеологеми лежить сакралізація армії та народу, російські ідеологи намагаються надати цьому поняттю космічного виміру, який би мав релігійне підґрунтя, на цьому тлі виникає риторика боротьби зі злом, що виправдовує будь-яке насильство, де людське життя не сприймається як цінність (Волкова, 2016).

Філософ В. Єрмоленко наголошує, що російська ідеологія виконує функцію стигматизації, яка призводить до розпалювання

ненависті та виправдання тяжких злочинів гуманними мотивами і цілями, так само, як і дві злочинні ідеології ХХ ст. – націонал-соціалізм та комунізм (Єрмоленко, 2018).

Необхідно зазначити, що на початку ХХІ століття російська пропаганда швидко заповнила телевізійний простір росіян та прихильників за межами росії, розпочався процес повернення імперської величі, що стало початковим етапом агресії в Грузії, а в 2014 році і в Україні.

У публічних промовах путін акцентує увагу на ідеї стосовно особливої цивілізаційної місії росії: «Росія має не просто зберегти свою геополітичну затребуваність – вона має її примножити, вона має бути затребувана нашими сусідами та партнерами... (пер. Авт.)» (*Україна та проект «русского мира»*, 2014: 3-4). Тобто ця ідеологія не обмежується територією росії та російським етносом, а прагне до розширення сфер впливу поза її межами. Ідеологія політичного «російського месіанства» полягає в тому, що тільки росія здатна врятувати християнський світ від загибелі. Ще однією із форм «російського месіанства» є ідеологія євразійства, яка полягає в системі культурних і світоглядних орієнтирів, що покликані відкрити тільки їм властивий духовний та політичний шлях розвитку, відмінний від західного світу (Дубов, 2016).

Свою сучасну агресивну політику рф пояснює тим, що Захід та НАТО мають наміри знищити російську державність. Сьогоднішні реалії в росії – це повернення до тоталітарних порядків часів СРСР, прикладом може слугувати інтернет-простір, який знаходиться під контролем держави, а громадяни, які користуються VPN-сервісами, стають злочинцями, оскільки підлягають під законодавчу заборону.

Підтвердженням цієї ідеологічної «маячні» є відомий наратив кремлівського диктатора про те, що «ніякої історичної основи для уявлень про окремий від російського український народ не було і не могло бути, а виокремлення українців та білорусів як окремих народів було результатом радянської національної політики», поєднане з «ідеологією агресії» як домінантною ідеологеми, що зробило напад росії на Україну лише питанням часу (Мищенко, 2022).

Для сучасної росії ідея захоплення України стала системоутворювальним ідеологічним чинником, що значною мірою поєднує конфесійне православ'я, геополітичне євразійство, яке об'єднане в суспільно-політичну систему цієї країни. Тому необхідно зазначити, що невдача у війні з Україною може мати для

російського політичного режиму той самий ефект, що і провал побудови комуністичного суспільства для СРСР. Напередодні повномасштабної війни В. Мединський – керівник російського військово-історичного товариства та голова російської делегації на переговорах з Україною, заявляв, що «сучасна держава, яку ми звикли називати Україною, – історичний фантом, скроєний конкретними тактичними рішеннями конкретних політиків у конкретних обставинах... (пер. Авт.)», коли стало зрозуміло, що війна йде не за планом агресора (взяття Києва за три дні), його думка змінилася: «...тепер на кону перебуває саме існування Росії як російської цивілізації... (пер. Авт.)» (*Мединський, 2021*).

В ідеологічній експансії проти України застосовується весь дискредитаційний арсенал, від інформаційних засобів пропаганди до прямої військової агресії, а саме: інформаційна війна, колабораціонізм, дискредитація державних інституцій на світовому просторі, підтримка проросійських сил в європейських країнах. Росія заявляє про намір повернути Україну під свій вплив та блокувати євроатлантичний курс, намагається порушити європейську єдність і дискредитувати демократичні цінності, посилити вплив та контроль над процесами на континенті, встановити новий устрій і порядок в Європі за російським сценарієм (*Божко, Гвоздь, 2019*).

Росія роками вела інформаційну пропаганду серед українського політикуму та в медіапросторі, що дало можливість агресору мати не численний, але лояльний «електорат» серед українського політичного та культурного істеблішменту. Після вторгнення росії на територію України значна частина аудиторії російських ЗМІ в українському суспільстві вийшла з-під їхнього впливу та пропаганди. Російська пропаганда стає більш радикальнішою для внутрішнього споживача на пострадянському просторі, а на Заході перетворилася на інструмент шантажу. На найбільш пропагандистських каналах російського телебачення («Росія-1», НТВ та Перший канал) понад 60 – 70 відсотків росіян отримують інформацію, третина ефіру якої присвячена Україні, в російському медіапросторі українська тематика була присутня завжди, вона залежала від політичної сили, яка була при владі та наскільки ця влада є лояльною до росії (*Україна та проект «русского мира», 2014: 38–47*).

Усвідомивши, що Україна обирає європейський шлях розвитку, а не «митний союз», російська ідеологічна машина представляє

учасників «Революції Гідності» як маргінальну силу, а зміну влади, яка була обрана за демократичним принципом, – державним переворотом. Як приклад ми можемо згадати листопад 2013 року, коли на каналі «Росія-1» вийшов сюжет, на якому показано, як американці навчають українську молодь мітингувати, наголошуючи при цьому, що Україною керує США. Так використовувався старий радянський шаблон російської ідеологічної пропаганди (*Благодарний, 2015*).

Виправдовуючи свою агресію в Україні, російські пропагандисти починають наповнювати ефір історіями про побиття російськомовних українців, «розп'ятого хлопчика», вбивство мирного населення на Донбасі, про «нацистів» і «фашистів».

Необхідно зазначити, що перед захопленням Криму та війни на Донбасі російській ідеологічній пропаганді вдалося переконати росіян, що в Україні внутрішній конфлікт, а військові дії – виключно гуманітарна допомога «східноукраїнському ополченню». З 2021 року почалася нова хвиля ідеологічного мракобісся в російському медіапросторі, де «українське питання» вийшло на перший план. Міжнародні аналітики дають цим агресивним висловлюванням пояснення, що російська влада таким чином шукала привід до війни – «casus belli».

З початком широкомасштабних воєнних дій російська пропаганда нав'язує своє розуміння як своїм громадянам, так і світовій спільноті, що таке «денацифікація» та «демлітаризація», після провалу «спеціальної воєнної операції» змінюється офіційна риторика, в хід ідуть інші «ідейні скрепи» про захист російською армією російськомовних українців, з'являється слово «війна», але воно не пов'язане з Україною, а з США та НАТО, акцентуючи увагу на відновлення «історичної справедливості». Не потрібно нівелювати ще одну пропагандистську мету, яка має внутрішньоросійський характер, а саме запобігання можливої революції в самій росії.

Російська пропаганда спрямовує свій наратив і на країни Західної Європи, щоб змусити Україну капітулювати – ніби іншої альтернативи немає – вкидаючи меседжі про втому цивілізованого світу від війни, нестачу газу, українських біженців, «ядерний шантаж». На сайті «Russia Today» акцентується увага про проблеми європейців з медициною, економікою, пандемією, аж до зміни клімату. Один із дієвих способів боротьби з ідеологічними наративами «русского мира» в масмедіа є запрошення

лідерів західного світу відвідати Україну та побачити на власні очі злочини окупантів у визволених містах Київщини: Бучі, Ірпені, Гостомелі та інших.

Російська імперська пропаганда спекулює на мовних, культурних і світоглядних уподобаннях українців, які живуть в різних географічних регіонах держави, що перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності через штучно створену російськими ідеологами «східноправославну» цивілізацію та ідею про «непорушну братську єдність двох народів» (Волкова, 2016).

Ідеологічна пропаганда рф використовує засоби масової комунікації в якості інструменту в інформаційному просторі для впливу на українську суспільну думку з використанням мережевого ресурсу, це простежується через онлайн-джерела, друковані ЗМІ, телебачення, музику, кінематограф, театр тощо (Хардель, Мельник, 2019). Державні органи влади рф постійно забезпечують пропагандистську тематику і здійснюють контроль над онлайн-майданчиками із залученням великої аудиторії, де просувається власний контент в рамках ідеологічної російської пропаганди, створюючи негативний образ України та української історії загалом. Ми повинні протидіяти російській пропаганді, створюючи власний якісний медіапродукт на протигагу російсько-радянському нарративу.

На замовлення громадської організації «Детектор медіа» фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова в кінці грудня 2021 року було проведено загальнонаціональне дослідження щодо інформаційного впливу російських засобів масової комунікації в Україні. Було встановлено, що інформаційний вплив росії в Україні знижується (російський медіапростір охоплює лише 5% глядачів). Причиною таких змін, на думку аналітика Фонду «Демократичні ініціативи» П. Бурковського, є те, що «Росія втрачає свій вплив в Україні внаслідок власних дій, третій рік ми бачимо позитивну тенденцію, яка відбувається за рахунок зміни поглядів наших співгромадян, які мешкають у південних і східних областях, які традиційно були більш вразливими до меседжів кремлівської пропаганди та дезінформації. Головним чинником, який на це впливає, є російська агресія» (Бурковський, 2022).

Згуртованість українського суспільства слугує адекватною відповіддю на російську ідеологічну загрозу. З початком військової агресії рф проти України почався процес очищення українського суспільства, політичних еліт, в результаті якого з'явилися такі поняття, як «моральний виродок» і «прихильник росії».

Проведений аналіз дослідження ідеологічної складової російської агресії та її вплив на українське суспільство дає підстави стверджувати, що сучасна українська молодь стане поколінням переможців без комплексу меншовартості, без пам'яті історичних помилок, з почуттям власної гідності. Війна нарешті позбавила переважну більшість наших громадян ілюзорного бачення цінностей «руського мира», «братнього народу» та мирного співіснування з авторитарною державою імперського типу. Важливим чинником у формуванні української політичної нації, національної консолідації та виокремлення української ідентичності став вплив війни та ідеологічної пропаганди рф.

Використані посилання

Архітектор «руського мира»: хто такий Владислав Сурков і чому Путін «взяв його у тісні руки». 22.04.2022. URL: <https://kontrakty.ua/article/196229>

Благодарний А. (2015). Організаційні аспекти протидії інформаційній агресії як складовій гібридної війни. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. № 3. С. 48–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2015_3_8

Божко В., Гвоздь В. (2019). Особливості та уроки гібридної війни Росії проти України. URL: <https://bintel.org/ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%91%BE%D0%B6%D0%BA%D0%BE.jpg>

Бурковський П. (2022). Росія втрачає свій вплив в Україні. URL: <https://detector.media/infospace/article/196499/2022-02-15-rosiya-vtrachaie-sviy-vplyv-v-ukraini-detektor-media-prezentuvav-sotsiologichne-doslidzhennya-mediaspozhyvannya/>

Волкова Є. (2016). Ідеологія «руського мира» як релігія війни. URL: <https://zbruc.eu/node/51719>

Грицак Я. (2022). Як виник міф про братні народи. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grycak-yak-vynuk-mif-pro-bratni-narody>

Дубов Д. (2016). Державна інформаційна політика України в умовах гібридного миру та війни. *Стратегічні пріоритети*. № 3. С. 86–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2016_3_12

Єрмоленко В. (2018). *Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть*. Київ: Дух і Література. 480 с.

Мединский В. (2021). Семь тезисов об истории. RT на русском. URL: <https://russian.rt.com/opinion/792975-medinskii-istoriya-tezisy>

Міщенко М. (2022). Протистояння двох суспільних систем: наймасштабніша ідеологічна містифікація XX століття. URL: <https://razumkov.org.ua/avtor/mykhailo-mischenko>

Міщенко М. (2022). Рашизм і фашизм: знайдіть дві відмінності. URL: <https://uain.press/articles/rashizm-i-fashizm-znajdit-dvi-vidminnosti-1551222>

Україна та проект «русского мира» (2014). Аналіт. доп. С. Здіорук, В. Яблонський, В. Токман [та ін.]. Київ: НІСД. 80 с.

Хардель Р., Мельник О. (2019). Висвітлення російської збройної агресії проти України в історичних онлайн-джерелах. *Військово-науковий вісник*. Випуск 32. С. 217–227.

Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. 2009. 3 ноября. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>